

GONÇAL LÓPEZ-PAMPLÓ

L'assaig, un gènere impossible?

És possible definir l'assaig? Jo he provat de fer-ho, en la tesi doctoral que he defensat fa poc de temps, amb la pretensió d'oferir un corpus coherent en la literatura catalana dels darrers cinquanta anys. Però la meua definició deixa en suspens un cert nombre de problemes teòrics que només podran ser abordats des del diàleg permanent sobre la qüestió, que no es donarà mai per tancada, però que tampoc hauria de ser menystinguda ni negligida per les dificultats que implica.

Al capdavant, com fa Philippe Lejeune en el seu cèlebre estudi *El pacte autobiogràfic*,¹ jo també m'he situat en la posició del lector que, a hores d'ara, mira de distingir un ordre entre la massa de textos publicats, fixant-se —en el meu cas— en aquelles obres en prosa que adopten una enunciació clarament subjectiva, per la qual l'autor parla en nom propi, i que busquen la persuasió del lector per mitjà d'estratègies argumentatives.

Un altre teòric francès, Gérard Genette, va encertar-la de ple quan va diferenciar entre *ficció* i *dicció* com dues maneres d'identificar el fet literari.² Els textos que creen un món de ficció són convencionalment acceptats com a literaris, al marge de la seua qualitat estètica o del fet que siguin narratius (novel·les, contes, etc.) o

Gonçal López-Pampló Rius (València, 1982) és llicenciat en Filologia Catalana i en Filologia Anglesa. Director literari d'Edicions del Grup Bromera, és professor associat a la Universitat de València, on va llegir la seua tesi doctoral sobre l'assaig en la literatura catalana el 8 de gener de 2016

¹ Philippe LEJEUNE, *Le pacte autobiographique*, (Nouvelle édition augmentée), París, Éditions du Seuil, 1996

² Gérard GENETTE, *Fiction et diction (précédé de 'Introduction à l'architexte')*, París, Éditions du Seuil, 2004

dramàtics, és a dir, teatrals. Els textos en vers, tant se val la seua naturalesa ficcional o no ficcional, també són considerats literatura de manera convencional, ens diu Genette, per raons estrictament formals. A l'hora de classificar els textos des d'una òptica literària, la societat no posa l'accent en la qualitat, sinó en aquells trets que considera paradigmàtics: la ficció, en el cas del teatre i la narrativa; la dicció, en el cas de la poesia.

Què passa amb els textos no fictionals en prosa?, ens convida a reflexionar Genette. Són literatura? La resposta és senzilla: depén. Així com la poesia, el teatre i la narrativa són *constitutivament* literaris, els textos no fictionals en prosa poden ser considerats literatura segons determinades *condicions*, les quals se situen en l'òrbita de la dicció. L'estudi d'aquestes condicions ens aclarirà què podem entendre per *assaig*, i ens ajudarà a reivindicar aquest terme, en la mesura que —si més no al meu parer— s'imposa una categoria equivalent a les anteriors —vull dir, equivalent a poesia, teatre i narrativa— per classificar aquests textos de manera pràctica, assumible no ja pels teòrics, sinó per part dels llibreters, dels professors de secundària, dels editors, dels bibliotecaris o dels periodistes culturals, entre molts altres.

Algú podria replicar que són tants els matisos, i tan diversos, que una operació així implica reduir, limitar i simplificar la realitat de manera improcedent. Potser. Però mentrestant, hi ha una sèrie d'obres que ocupen una delicada zona d'ombra: difícils de classificar als prestatges, mig amagades a les històries de la literatura, encotillades en col·leccions làngüides, ben bé inexistent a les aules, incloses les universitàries.

UN REDUCTE HUMANÍSTIC D'OPINIÓ

És el moment de resumir la definició a què al·ludia al començament. L'assaig és un gènere literari escrit en prosa, que es caracteritza per plantejar un pacte de lectura en el qual el referent textual està integrat per elements semàntics que procedeixen de la realitat efectiva i que s'interpreten de manera versemblant, cosa que exclou la ficció, per dir-ho en termes de Genette. Això, de més a més, permet l'establiment del pacte autobiogràfic, pel qual la veu de l'assagista s'equipara a la veu de l'autor real.³ Aquesta enunciació deliberadament subjectiva, en què l'autor opina en nom propi, justifi-

³ Sóc conscient que Lejeune va crear el concepte per a parlar, sobretot, de l'autobiografia com a forma narrativa. En conseqüència, traslladar-lo a l'àmbit de l'assaig implica posar en joc factors que no estaven presents en la seua primera proposta, però que resulten coherents i enriquidors per a una millor comprensió de la prosa literària de caràcter no ficcional en totes les seues manifestacions, incloent-hi les que no són narratives

fica el predomini de l'argumentació, entesa des de dues òptiques. En primer lloc, com una orientació de sentit, en la mesura que la finalitat darrera del text assagístic és presentar un punt de vista personal i persuadir el lector sobre aquesta perspectiva. En segon lloc, com una orientació formal, ja que el text s'estructura al voltant d'una tesi i d'un conjunt d'arguments, a l'estil, podríem dir, de la retòrica clàssica.

Arribats ací, podem retornar a la pregunta inicial: realment és possible definir l'assaig? Té sentit fer-ho, ara com ara? No es tracta ja de qüestionar-se sobre la qualitat de la definició que acabem de proposar, sinó de preguntar-se per la seua avinentesa. Definir l'assaig per a recuperar-lo, per a projectar-lo socialment, per a reivindicar la seua particularitat davant de la resta de gèneres literaris. Paga la pena? Diria que sí. Perquè l'assaig, a banda de tot el que hem afirmat ja, conté la llavor d'un notable potencial social, que transcendeix allò estrictament creatiu i ens situa davant d'un debat que té a veure amb la mena de món que estem construint. L'assaig constitueix un espai de reflexió, un «reducte humanístic d'opinió» (per dir-ho a la manera fusteriana), que alguns considerem especialment necessari per als temps que corren. La literatura sempre ens brinda una reflexió sobre la realitat, en major o menor grau. Però l'assaig, desproveït del vel de la ficció, alliberat de les exigències narratives o mètriques, se'ns ofereix com un gènere lliure per a la pràctica d'un pensament generalista i divers que és alhora exigent en la seua forma —tan exigent com ha de ser-ho qualsevol altre gènere literari. No vull dir que la resta siguin aliens al pensament, sinó que l'assaig li és especialment propici: a una forma de pensament oberta i en marxa, despullada i subjectiva, ni sistemàtica ni científica ni filosòfica, però tampoc estrictament periodística o acadèmica —literària, ni més ni menys.

DUES CLASSES D'ASSAIG

Quines són les fronteres d'aquest gènere literari? Si desplegem la definició tot just esbossada, hauríem de sumar-hi la noció de «camp literari» proposada per Pierre Bourdieu.⁴ El camp literari és l'espai que socialment determina què és acceptat o rebutjat com a literatura. Els elements constitutius i condicionals de què parlàvem abans seran, en primera instància, els que possibilitaran l'entrada d'un text determinat al camp literari. Però n'hi ha d'altres, com ara la recepció —la sanció— crítica i acadèmica. Així, si atenem a enquestes i històries de la literatura, una obra com *Les formes de la vida catalana*, de Josep Ferrater Mora, ha estat considerada en l'àmbit de l'assaig com una de les aportacions importants de les dècades centrals

⁴ Pierre BOURDIEU, *Les règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, París, Éditions du Seuil, 1992

del segle XX. Vol dir això que aquest llibre és assaig? Vol dir que és literatura? Sí i no. Des d'una perspectiva teòrica cal conjugar diversos factors per a donar una resposta satisfactòria, però una cosa està clara: la selecció crítica ha fet que entre al camp literari i és des d'aquesta posició que l'haurem de jutjar. Així i tot, em permetran dubtar de la condició literària —i així assagística— d'aquest títol venerable. Potser seria més adequat situar-lo en el «camp filosòfic», ni que siga en la zona fronterera amb el literari. De la mateixa manera, nombroses obres monogràfiques sobre art, política, llengua, literatura o religió no són, al meu entendre, obres literàries, sinó treballs de divulgació que cal ubicar en el «camp acadèmic», per molt que sovint, com en el cas anterior, es troben en els límits d'un gènere particularment amatent a transitar pels marges de les convencions.

Precisament per aquesta naturalesa fronterera, no negaré que he tingut la temptació d'arribar a la conclusió que no tot l'assaig és literatura, cosa que equival a dir que existeix un assaig no literari. Tanmateix, he procurat quedar-me sempre dins del camp literari, atenent a paràmetres diversos (premis, valoració crítica, col·leccions, revisions històriques, relacions intertextuals, recursos estilístics, presència de tipologies textuals determinades, etc.). Ara bé, en aquest espai sí que he constatat un fet que, amb més temps i espai, podríem objectivar degudament: l'existència de dues formes d'assaig. Una, de caràcter menys subjectiu, que podríem anomenar *divulgativa*, on predomina el tractament *in extenso* d'un tema concret (pensem en *El somni de Lucreci*, de Martí Domínguez). L'altra, molt més subjectiva, que podríem anomenar *deliberativa*, on el protagonisme recau en la mateixa reflexió de l'autor, en la seua individualitat perplexa, més que no en l'objecte sobre el qual reflexiona (com ara *Mentre parlem*, d'Enric Sòria). Aquesta distinció, simple i molt general, no és privativa de l'assaig en llengua catalana, i són uns quants els estudis —sobretot francesos— que arriben a una solució semblant. Si ho plantejem en uns termes més col·loquials, podríem dir que hi ha un assaig que va *cap a fora*, i se centra en la matèria objecte de discussió, mentre que hi ha un assaig que va *cap a dins*, i cedeix el protagonisme a l'individu subjecte de la reflexió. A partir d'ací, podríem suggerir moltes més etiquetes, gràfiques i imaginatives: un assaig extravertit davant d'un d'introvertit, un de centrífug enfront d'un de centrípet, i així successivament. No cal, però. El concepte és clar.

REIVINDICACIÓ DEL GÈNERE

És fàcil sospitar que en l'assaig deliberatiu trobarem les obres més pròximes al que, habitualment, identifiquem amb rapidesa com a literatura. En efecte, la concurrència de recursos estilístics, de determinats usos de la ironia o dels jocs amb la ficció,

per posar alguns exemples, són ací molt més freqüents que en l'assaig divulgatiu. Pensem, de manera ben bé canònica, en els dietaris de Fuster i de Pla. Tanmateix, a pesar de les notabilíssimes excepcions que acabe d'esmentar, aquesta mena d'assaig és la que té menys recorregut públic. Una investigació detallada de l'evolució del circuit literari ens permetria demostrar-ho. L'assaig divulgatiu, encara que siga sense escarafalls comercials ni crítics, té més implantació i visibilitat. Malgrat això, si acceptem la vigència del gènere com a reducte humanístic d'opinió, si li reconeixem aquesta funció social, podem estar satisfets? Fa uns anys, Gustau Muñoz dibuixava una afinada panoràmica de la qüestió, titulada «Un cert dèficit d'assaig»,⁵ en la qual advertia de la presència insuficient, en català, d'aquella mena d'assaig divulgatiu que fa créixer el pensament de manera significativa, que obri el lector cap a la filosofia, la història o la ciència en un sentit d'indagació humanística. D'excepcions, n'hi havia i n'hi ha, però el balanç i el diagnòstic continua sent, a grans trets, el mateix.

A què es deu aquest dèficit? L'octubre passat, Valentí Puig publicava a l'edició catalana d'*El País* un article titulat, de manera transparent, «Una generació sense assaig?».⁶ L'escriptor mallorquí hi afirmava:

Amb totes les coses que passen al món, una literatura assagística catalanocèntrica ve a ser una febre infantil. Una generació sense assaig? Els editors reconeixen que l'assaig en català té molts pocs lectors. Qui sap si la causa és la reacció natural enfront de l'hegemonia d'una temàtica nacionalista o si el lector de Catalunya sol preferir llegir assaigs en castellà.

Tothom sap que els llibres d'assaig no acostumen a ser èxits de venda, però no gosaria dir tampoc que els llibres que es venen molt sempre són llegits. No és fàcil saber quan un individu passa de comprador a lector real. A més a més, per desgràcia, les estadístiques sobre hàbits de lectura no concreten els resultats segons gèneres literaris —o els detallen molt poc—, de manera que no disposem de dades objectives que permeten completar el quadre. La intuïció, però, és transparent. Una altra cosa és la hipotètica hegemonia de l'assaig de temes nacionals. El seu pes en la nostra tradició és evident, però les raons que ho expliquen no són menys

⁵ Gustau MUÑOZ, «Un cert dèficit d'assaig», *Transversal. Revista de cultura contemporània*, núm. 5, març de 1998, pp. 51-54

⁶ Valentí PUIG, «Una generació sense assaig?», *El País*, 14 d'octubre de 2015, disponible a: <http://cat.elpais.com/cat/2015/10/14/opinion/1444841853_385349.html>, darrera consulta: 2/01/2016

òbvies. El moviment independentista a Catalunya té una gran transcendència, i seria molt mal símptoma que no generara pensament, entre altres en forma d'assaig. Es tracta, doncs, d'un fenomen tan inevitable com necessari. Ara bé, aquella «reacció natural» de què parla Puig seria comprensible si el lector d'assaig no trobara cap més oferta. Una ullada als guanyadors dels principals premis d'assaig dels darrers quinze anys, sense anar més lluny, provaria que no és així, sinó que s'han publicat unes quantes obres que s'ocupen dels temes més diversos, amb una vocació inequívoca d'omplir els buits advertits per Gustau Muñoz. Finalment, no entrarem ara en la delicada pregunta suggerida pel mallorquí quan es demana per les preferències lingüístiques del lector d'assaig, però sí que convé recordar que no disposem d'un sistema mediàtic en català que tinga prou solidesa per a projectar entre el gran públic certs llibres i autors, un factor d'índole sociològica que mereixeria una anàlisi molt més detinguda.

Al final de l'article, Valentí Puig reprén el paral·lelisme amb la crisi de la novel·la dels anys vint a casa nostra, el qual dóna títol al text: «Amb lucidesa, però sense resultats de narrativa pròpia, Carner constata que una societat no pot aspirar “a un veritable to metropolità sense reeixides invencions novel·lístiques”. El paral·lelisme amb l'actual sequera assagística potser no sigui del tot desencertat». La comparació és suggestiva, tant com la conclusió a què s'arriba. Ja ho hem dit: la literatura del nostre temps demana una base sòlida de producció assagística, que done recer a una determinada forma de pensament subjectiu i provoqe la reflexió dels lectors interessats, una reflexió que després haurà de contribuir a orientar l'acció social. Però si hi ha una sequera assagística no crec que siga pels temes que s'aborden, ni tampoc per l'òptica adoptada. Si aquesta sequera existeix —el *dèficit* és innegable—, deu ser en gran part per la indefinició que envolta l'assaig en la literatura catalana, i per la seua invisibilitat global. És un problema complex, de pensament i de creació, d'hàbits culturals i de consum, d'edició i de crítica, de docència i de divulgació. Definir l'assaig i reivindicar-lo tant pel seu valor estètic com per la seua funció social, amb perspectiva històrica, és una tasca pendent entre nosaltres. Els motius pels quals ho és, serien dignes de comentari en un altre article, potser com a resposta a aquest. També és una tasca incompleta, per cert, en la literatura castellana. Per això cal posar fil a l'agulla. Perquè ara i ací l'assaig no és, ni pot ser-ho, un gènere impossible. ◀